

УФІМСЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ ІНСТИТУТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ НАН УКРАЇНИ

Виступ директора Інституту української мови НАН України

П.Ю. Гриценка

На початку війни, влітку 1941 р., в історії АН УРСР відбулися події, які вимагали значних зусиль і організаторського таланту керівників Академії та окремих інститутів, — евакуація з України в інші, здебільшого північно-східні та східні регіони СРСР. Для Президії АН УРСР і багатьох інститутів, а також творчих спілок, театрів місцем нового перебування було визначено Башкортостан, насамперед Уфу. Уфимський період тривав із липня 1941 по вересень 1943 р., до переїзду в Москву, а незабаром — і повернення в Україну.

До Уфи не тільки переїхали провідні фахівці різних наукових напрямів, Президія АН, а й, що особливо важливо, було вивезено найнеобхідніші для продовження досліджень матеріали й обладнання, а також більшу частину наукової бібліотеки, рукописні й архівні фонди, картографічні зібрання і словникові картотеки. Це свідчить про те, що переїзд, попри психологічні, матеріальні труднощі й значні кадрові обмеження воєнного часу, був ретельно продуманий, тому виявився ефективним. Висока організованість діяльності інститутів і керівництва АН УРСР слугувала прикладом для творчих спілок та їхніх установ; закономірно, що багато відомих письменників, діячів культури були залучені до реалізації дослідницьких проектів Академії, брали участь у підготовці та проведенні багатьох наукових заходів¹; творчі спілки були *при-*

кріплені до Академії, що сприяло координації зусиль науковців і діячів культури під час підготовки багатьох публічних заходів.

У роки евакуації увага співробітників інститутів гуманітарного профілю залишалася україноцентричною: досліджували насамперед проблеми економіки, історії України, української мови, фольклору, етнографії; нерідко зосереджувалися на неукраїнських — російських та європейських — контекстах і зв'язках; новим у тематиці виявилось вивчення українців Башкирії — переселенців кінця ХІХ — початку ХХ ст., які в нових умовах побутування в іноетнічному оточенні вже мали свою історію, відмінну від історії материкового ареалу.

У ці роки історики та археологи АН продовжили роботу над створенням «Історії України» в 4-х томах, над якою працювали в довоєнні роки. Перший том, який охоплював період із найдавніших часів до 1654 р., було завершено в Уфі й опубліковано 1943 р.²; раніше було видано книгу «Нарис історії України» (Уфа, 1942. — 212 с.; серед авторів — В.А. Дядиченко, К.Г. Гуслистий, Л.М. Славін, М.І. Супруненко, М.Н. Петровський, Ф.О. Ястребов); окремі розділи книги було надруковано великими накладками як брошури. Пропагандистській меті було підпорядковано

Г.М. Пустовіята» (Історія Національної академії наук України. 1941–1945. — К., 2007. — Ч. 2. — С. 22); згадані у списку — це композитори (1, 2), письменник (3), архітектор (4), художники (5–8); аналогічні рішення про залучення діячів культури до роботи в академічних інститутах як штатних працівників Президія АН приймала впродовж усього періоду евакуації.

² Історія України / За ред. М.Н. Петровського. — Уфа: Видавництво АН УРСР, 1943. — Т. 1. — 330 с. (Друкарня «Октябрьский натиск», наклад 5000 примірників).

¹ Показовий протокол № 1 засідання Президії АН УРСР від 09.01.1942 р.: «10. Прийняти на роботу в Інститут суспільних наук: Г.Г. Верьовку, М.І. Вериківського, С.П. Добровольського, В.Г. Заболотного, О.О. Шовкуненка, К.Д. Трохименка, І.М. Шульгу,

й невеликі тематичні збірники та брошури «Боротьба українського народу проти німецьких загарбників» (Уфа, 1942. — 48 с.), «Слов'яни в їх боротьбі з німецьким фашизмом і його попередниками» (Уфа, 1942. Авт. М.Я. Калинович, С.І. Маслов, С.І. Попов, ред. Л.А. Булаховський) та ін. У 1942 р. проф. М.Н. Петровський написав підручник з історії для початкової школи³. Нові умови актуалізували створення серії нарисів «Наші великі предки» (К.Г. Гуслистий — про князя Данила Галицького, гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного; М.Н. Петровський — про князя Святослава, Богдана Хмельницького, Івана Богуна, першодрукаря Івана Федорова; В.А. Дядиченко — про Семена Палія та ін.; цій меті було підпорядковано й короткі нариси про життя і творчість українських письменників, діячів культури: Є.П. Кирилюка — про І. Франка, М. Кропивницького, Панаса Мирного; Д.М. Косарика — про Я. Щоголева, М. Коцюбинського; І.І. Пільгука — про І. Котляревського, Ю. Федьковича та ін.). Звернення до знакових особистостей, подій, явищ в історії України, які демонстрували силу і стійкість українського народу, ширше — історичну роль слов'янства у європейській цивілізації, посилювало патріотичні настрої, вселяло віру в перемогу. Пізніше, після війни, такі статті, брошури, публіцистичні виступи воєнних років не втратили цінності як джерело впорядкованої наукової інформації, а не тільки як зразки публіцистики.

Літературознавці продовжили написання систематичного курсу «Історія української літератури», який повинен був заповнити прогалину, що утворилася після заборони досліджень акад. С.О. Єфремова з історії українського літературного процесу. З цією метою готували новий систематичний огляд історії української літератури: створювали і редагували розділи майбутньої книги, нариси про певні явища і творчість окремих

³ Історія Національної академії наук України. 1941–1945. — К., 2007. — Ч. 1. — С. 181.

письменників. Завершальним етапом стало видання «Нарисів історії української літератури» (заг. ред. С. Маслова, Є. Кирилюка, авт. М. Плісецький, М. Ткаченко, С. Маслов, Є. Кирилюк, І. Пільгук, С. Шаховський. — К., 1945. — 280 с.)⁴. Багато уваги було приділено тогочасному літературному процесу: твори П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, В. Сосюри, О. Корнійчука, І. Кочерги, Ю. Яновського, П. Панча, Л. Первомайського, А. Малишка та ін. неодноразово опинялися в епіцентрі обговорень і публікацій.

Особливе місце посідала творчість Тараса Шевченка — і як етап у розвитку української літератури, і як символ України, до якого постійно було прикуто увагу⁵. У роки війни життя і творчість Шевченка були особливо популярними. Тому закономірно, що сесія АН УРСР 9 березня 1942 р., присвячена Т. Шевченкові, залишила глибокий слід у діяльності АН і культурному житті Башкортостану.

Було продемонстровано особливу роль творчості й особистості Тараса Шевченка в національному ментальному коді українців, в інтернаціональному єднанні народів, підкреслено актуальність і сучасний характер його поетичної та духовної спадщини. Статті в газеті «Башкортостан», журнальні публікації, особливо видання брошур серії «Фронт і тил», донесли думки й атмосферу цієї сесії не тільки до мешканців Башкирії, а й до бійців на всіх фронтах⁶. Цей захід не

⁴ Книжку піддали тенденційній критиці в постанові ЦК КП(б)У від 24.08.1946 р. «Про перекидання і помилки у висвітленні літератури в «Нарисі історії української літератури».

⁵ Показові дослідження, що сьогодні можуть видаватися ірраціональними з огляду на суворі умови воєнного часу; проте такі публікації створювали особливу емоційну атмосферу завдяки згадкам усього, що пов'язано з Шевченком, напр.: *Ткаченко М.М.* Шевченкові місця на Україні // Українська література. — 1942. — № 3–4. — С. 192–204.

⁶ Шевченківські дні — наукова конференція, культурні заходи — було проведено й у 1943 р., див: *Славин Л.М.* Шевченківські дні 1943 року // Вісті Академії наук УРСР. — 1944. — № 1–2. — С. 5–9.

міг не мати величезного успіху, враховуючи час і місце його проведення. Адже ім'я і творчість Шевченка для Башкортостану були добре відомими: ще в 1914 р. башкирський поет Г. Ібрагімов опублікував до 100-річчя з дня народження Т. Шевченка статтю «Герой-поет» (Йолдиз. — 1914. — 25 листопада), читав лекції про його творчість у медресе *Галія* (1915); відома і публікація літературознавця Г. Карама «Тарас Шевченко» (АНГ. — 1914. — № 5), а переклади творів стали популярними і були прийняті культурною елітою (вірші та поеми Шевченка на башкирську мову в довоєнний період перекладали М. Сюдюкле, М. Хай, Р. Нігматі, Ю. Гарєєв, Г. Гумер, А. Валєєв та ін.). Помітною подією в літературному і культурному житті Башкортостану стало видання в 1939 р. збірки віршів Т. Шевченка башкирською мовою, вивчення його творів у башкирських школах. Представляючи Шевченка башкирською мовою, перекладачі відточували свою поетичну майстерність; закономірно, що в багатьох їхніх оригінальних творах помітні алюзії до образів і текстів Шевченка. Відзначимо, що присутність Шевченка в культурному просторі Башкортостану продовжувалася і в повоєнний період; про це свідчать твори башкирських письменників А. Валєєва, С. Кудаша, В. Ісхакова, Г. Рамазанова, Р. Бікбаєва та ін., а Шевченківські урочистості в Уфі в 1961, 1964, 1989 рр., як і наявність спеціальних праць про творчість Шевченка (особливо статей і монографій С. Сафуанова), демонструють постійну увагу до творчості великого українського Поета⁷. Таке сприйняття Шевченка в Башкирії підтримувалося і наявністю тут із кінця ХІХ ст. багатьох сіл українських переселенців, які зберігали українську мову, культуру, а з-поміж інших національних символів — і образ Шевченка.

⁷ Докладніше: *Сафуанов С.* Башкирська література і Шевченко // Шевченківська енциклопедія. — К. — Т. 1 (у друку).

Значний науковий і культурний резонанс мали заходи (від загальних зборів секцій, Президії АН до засідань із запрошенням громадськості), на яких представляли творчість Г. Сковороди, І. Франка, М. Коцюбинського.

Українською літературою не вичерпувалася проблематика літературознавчих пошуків; увагу приділяли слов'янській літературі, особливо російській, міжслов'янським зв'язкам. Водночас українські дослідники відкрили для себе башкирську літературу, знайшовши в ній багато типологічно близького з українською. Читання творів башкирських письменників спершу ускладнювалося незнанням башкирської мови, тому для розуміння їхнього змісту доводилося обтяжувати башкирських письменників, які володіли російською мовою, проханнями про тлумачення не так профанного, зовнішнього змісту цих текстів, як культурних, пов'язаних із народними витоками, смислів. Та згодом відбулося заглиблення в башкирську літературу та словесність. Зокрема, П. Тичина, як згадує башкирський письменник С. Кудаш, в Уфі «відразу почав займатися такими справами, які іншим у суворі роки війни здавалися дріб'язком. Передусім почав вивчати мову, фольклорне багатство башкирського народу, з особливим захопленням студіював багату поетичну спадщину народного поета Мажита Гафурі»⁸. Результатом дослідницького проникнення П. Тичини у творчу лабораторію цього башкирського письменника стала монографія «Патріотизм у творчості Мажита Гафурі» (1942, Уфа; опубліковано українською, російською мовами та скорочено — як доповіді у різних виданнях). Таким виявився шлях творчості Мажита Гафурі в український художній простір. Використовуючи набуті знання башкирської мови, відомості про традиційну народну культуру,

⁸ *Кудаш С.* Щастя // Співець нового світу. Спогади про Павла Тичину. — К., 1971. — С. 220.

П. Тичина перекладав українською мовою твори інших башкирських поетів, стимулюючи цей рух у колі українських письменників. У середовищі башкирської й української інтелігенції ці прояви взаємодії культур українців і башкирів пам'ятні досі⁹.

Мовознавці АН у ці роки продовжували працювати над «Російсько-українським словником»; поставлене Президією АН у 1938 р. завдання щодо укладання перекладного словника до початку війни здійснили частково: створили основний корпус словникових статей, однак залишався аналіз словникових матеріалів та їх редагування, тобто надання первинному тексту вигляду завершеного словника. Виконання цієї роботи в складних умовах евакуації було доручено М.Я. Калиновичу (головний редактор), Л.А. Булаховському, М.Т. Рильському¹⁰. Напружена робота над словником завершилася його виданням у Москві в 1948 р. (відп. ред. М.Я. Калинович; близько 80 тис. слів; 799 с.). Пізніше, вже в Україні, в умовах, які більше відповідали завданням укладання словників, ця праця була об'єктом пильної уваги і ... критики, проте не завжди об'єктивної, без урахування складних обставин його створення. Підкреслимо, що традиція укладання словників не була перервана і в роки війни: адже для українського мовознавства актуальним залишалось створення багатотомних перекладних російсько-українського й українсько-російського, а за кілька років — і тлумачного словника української мови. Нові лексикографічні проекти використовували досвід підготовки «евакуаційного» російсько-українського словника,

зокрема на його вихідній базі пізніше було укладено «Російсько-український словник» (т. 1–3, Київ, 1968).

Велику увагу мовознавці приділяли і проблемам орфографії¹¹, створенню «Українського правопису», що повинно було завершити складний процес вибору і затвердження орфографічного кодексу; останнє було пов'язано з визначенням напрямів і практикою мовного будівництва в Україні, мало політичну складову в його аксіології. Зазначимо, що в обговорення підготовленого лінгвістами варіанта правопису (роботу очолював Л.А. Булаховський) було внесено елемент символіки: його розглянули (у присутності членів уряду) після повернення до України — в с. Помірки під Харковом 28 серпня 1943 р.; цей правопис використовували з 1946 до 1960 р., до затвердження його нової редакції. В евакуації було продовжено вивчення лінгвістики художнього тексту, передусім творів Т. Шевченка¹², дослідження акцентології¹³, історії мовознавства, зокрема спадщини О.О. Потєбні. В евакуації Л.А. Булаховський багато працював над підготовкою до видання колективної праці «Курс сучасної української літературної мови» (т. 1–2, Київ, 1951), над серією статей під загальною назвою «Історичний коментарій до української мови», окремими питаннями мови і стилю письменника (Т. Шевченко, А. Чехов).

Одночасно лінгвісти включилися в спільне з етнографами і фольклористами комплексне дослідження українських переселенців у Башкирії. Це загострило увагу до про-

⁹ Дослідники зазначають: «Він (П. Тичина. — П.Г.) переклав багато віршів поета і зі своєю передмовою видав українською мовою книгу його вибраних віршів. Українською мовою опублікована також повість «Чорноликі» (Тухватуліна Р.В. Творчество Мажита Гафури — духовное достояние народов Евразии // Творчество Мажита Гафури — источник идей справедливого общества и мира. — Уфа, 2010. — С. 189).

¹⁰ Докладніше див: Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія. Питання історії, теорії та практики. — К., 1978. — С. 75–79.

¹¹ Правила пунктуації, коментар до них Л.А. Булаховський виклав в окремій брошурі: Українська пунктуація (Розділові знаки). — Уфа, 1943. — 64 с.

¹² Л.А. Булаховський опублікував низку статей про мовні засоби поезії Т. Шевченка: Вісті АН УРСР. — 1942. — № 3–4; Українська література. — 1942. — № 5–6; 1943. — № 3–4.

¹³ Нормам літературного наголосу Л.А. Булаховський присвятив спеціальне дослідження: Український літературний наголос (Характеристика норми). — Уфа, 1943. — 44 с.

блем етнічної культури, історичних, демографічних процесів в острівних українських анклавів, що побутували в башкирському і російському оточенні. Було підготовлено оглядові статті О. Копиленка, П. Лисенка¹⁴, спеціальні роботи В.С. Ільїна «Мова сіл Рублівка, Софіївка і Ляшівка Давлеканівського району Башкирської АРСР» і П.С. Лисенка «Особливості мови села Івангород Давлеканівського району Башкирської АРСР»¹⁵. Ці описи українських діалектів в іншомовному оточенні стали першим джерелом інформації про острівні говірки, які впродовж тривалого часу функціонували у територіальному відриві від ареалу метрополії, залишаються одними з небагатьох спеціальних студій у сучасній українській лінгвістиці. Зафіксувавши особливості українського мовлення у вересні 1941 — березні 1943 р., дослідники заклали базу для їх нового (через 70 років) порівняльного обстеження. Закономірно, що в повоєнний період П.С. Лисенко продовжив роботу діалектолога, взявши участь у підготовці «Атласу української мови» (т. 1–3; Київ, 1984–2001) та уклавши низку діалектних словників, серед яких особливо відомий «Словник поліських говорів» (1974).

Фольклористи та етнологи, продовжуючи роботу за напрямками, які розробляли в АН до евакуації, організували вивчення українського традиційного фольклору та культури українських сіл Башкортостану. Це були комплексні експедиції, куди входили діалектологи і музикологи. Результатом експедицій стала колективна праця «Українці в Башкирії», рекомендована до друку 19.06.1943 р. й опублікована в 2011 р. У цій книжці вперше було зібрано інформацію, що відображає історію виникнення українського етнічного ан-

клаву в Башкирії, стан його вивчення (розділ П.М. Попова «До історії вивчення українського населення Башкирії»), представлено польові матеріали — записи народної словесності (М.М. Плісецький «Фольклор українських поселенців Башкирії»), зразки і характеристики музичного фольклору (М.Я. Береговський «Екскурс у вивчення музикального фольклору українських поселенців Башкирії») і згадані статті з діалектології П.С. Лисенка і В.С. Ільїна. Важливими для розуміння закономірностей розвитку народної творчості й професійного мистецтва стали доповіді про український фольклор радянського періоду (М.М. Плісецький) і фольклористику (П.М. Попов), образотворче мистецтво (К.Д. Трохименко), про музичну творчість періоду Великої Вітчизняної війни (Г.Г. Верьовка), прочитані на сесії Відділення суспільних наук АН УРСР 31.12.1942—03.01.1943 рр.¹⁶ Визначною подією стали ювілейні заходи до 100-річчя композитора М.В. Лисенка, які ще більше об'єднали наукову та творчу еліту України в умовах евакуації¹⁷; такий самий рух спостерігаємо і в Шевченківські дні, які відзначали в 1942 і 1943 роках. Це стимулювало дослідницькі зусилля не тільки літературознавців, лінгвістів, а й мистецтвознавців¹⁸, фольклористів¹⁹.

Особливістю наукової роботи в роки евакуації була її чітка організація: збережені документи того часу засвідчують раціональність планування досліджень та їхню результативність, регулярність проведення

¹⁴ Українські переселенці в Башкирії // Українська література. — 1941. — № 1–2; Лисенко П.С. Из спостережень над мовою українців Башкирії // Вісті Академії наук УРСР. — 1944. — № 1–2.

¹⁵ Згадані статті В.С. Ільїна та П.С. Лисенка увійшли до видання «Українці в Башкирії». Том 1. Дослідження і матеріали. — К., Уфа, 2011. — 491 с.

¹⁶ Славін Л.М. Ювілейна сесія Відділу суспільних наук Академії наук УРСР // Вісті Академії наук УРСР. — 1943. — № 1–2. — С. 70–71.

¹⁷ Гринченко М.О. Микола Віталійович Лисенко (1842–1912): До 100-річчя з дня народження // Вісті АН УРСР. — 1942. — № 3–4. — С. 62–74.

¹⁸ Козицький П.О. Тарас Шевченко і українська музична культура // Вісті АН УРСР. — 1942. — № 1–2. — С. 91–101; Трохименко К.Д. Шевченко-художник // Там само. — С. 81–90.

¹⁹ Попов П.М. Погляди Т. Шевченка на народну творчість // Українська література. — 1942. — № 5–6. — С. 162–176.

наукових сесій та зборів, на яких обговорювали найважливіші проблеми не тільки оборонної тематики, а й гуманітарного і культурного розвитку суспільства. Показником високої організації діяльності АН УРСР та її гуманітарних інститутів може слугувати й те, що в складних умовах евакуації було збережено профільні періодичні видання, працювали українські видавництва в Уфі, Саратові, Москві; зокрема виходили «Вісті АН УРСР», «Доповіді Відділу суспільних наук», «Наукові записки» інститутів мови і літератури та історії й археології, постійно друкували журнали «Україна», «Українська література», «Історичний журнал», багато тематичних збірників²⁰ і серії брошур. Обсяги та різноманітність тематики свідчать про напружену і результативну роботу вчених, про широке залучення до наукових гуманітарних програм письменників, діячів культури. Значимо, що об'єднання навколо АН діячів літератури, розрізаних творчих спілок додало діяльності останніх тієї високої раціональної організованості, яка сприяла максимальній самореалізації письменників, музикантів, художників, артистів. Творчі вечори, публічні читання нових поетичних творів на мітингах створювали особливу атмосферу. В Уфі були написані й уперше публічно прозвучали твори українських письменників («*Похорон друга*» П. Тичини, «*Слово про рідну матір*» і «*Жага*» М. Рильського), звідси вони пішли на фронт й у велику літературу, ставши на багато десятиліть символом віри в непереможність народу. В Уфі в літературних збірниках і окремими виданнями вперше було опубліковано твори В. Сосюри, Ю. Яновського, І. Кочерги, М. Стельмаха, М. Пригари, Н. Рибачака, О. Корнійчука та ін. Окрема сторінка в іс-

²⁰ Див. збірники: Україна в огні. — Книга 1, 2. — Уфа, 1942; Пам'яті Т.Г. Шевченка. Збірник доповідей. — Уфа, 1943; М. Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1943 та ін.

торії АН та української культури — це видання тисячними накладками у форматі брошур багатьох художніх і публіцистичних творів у серії «Фронт і тил. Бібліотека Спілки радянських письменників України» (наклад 5000 прим., друкарня «Октябрьский натиск», Уфа). Свідченнями своєчасності цих публікацій є листи-відгуки з фронтів, які збереглися в архівах.

Важливим напрямом наукової діяльності українських учених було вирішення низки прикладних проблем, передусім забезпечення вищої й загальноосвітньої шкіл необхідними навчальними посібниками; зрозуміло, що їх створення було спрямоване на перспективу нормалізації дидактичного процесу у звільненій Україні. Однак ґрунт для багатьох напрямів — підручники, хрестоматії — готували заздалегідь, здійснюючи їх необхідну попередню апробацію; зокрема, було підготовлено: «Українська література. Підручник для середньої школи. 8 клас» (О.І. Білецький, М., 1943, 302 с.), «Хрестоматія з української літератури: Для 5 кл. серед. школи» (ред. Є.П. Кирилюк, М., 1943, 287 с.) та ін.

Окрема сторінка історії АН — порятунком національної історичної та культурної спадщини: ексклюзивних (які не піддаються відновленню) давніх рукописів і стародруків (інкунабул), автографів класиків української літератури, вчених і громадських діячів минулого, різноманітних колекцій²¹. Серед вивезених — колекційні зібрання Софійського собору, Києво-Печерської лаври, Київської духовної академії, Київського університету св. Володи-

²¹ Про масштаби врятованих від загибелі національних культурних цінностей свідчить, наприклад, той факт, що в Уфу було вивезено 10978 одиниць зберігання рукописного фонду, зокрема зі спадщини українських письменників: 507 рукописів Т. Шевченка, 596 — Панаса Мирного, 507 — Лесі Українки, 400 — М. Коцюбинського, 183 — І. Франка та ін. (див.: Історія Національної академії наук України. 1941–1945. — К., 2007. — Ч. 1. — С. 182).

мира, іменні колекції О. Лазаревського, Мікошевських, Яблоновських, Мошинського та ін.²² Зайве нагадувати, що із втратою цих скарбів істинної інформації українська наука і культура не мала б належної джерельної бази, що поставило б під загрозу розвиток медієвістики і славістики. Важко навіть уявити, що сучасні лінгвісти залишилися б без *Четві Мінеї 1496 р.* — рукописної пам'ятки конфесійного стилю, яка засвідчила входження багатьох рис української мови в церковнослов'янський текст: адже з цього тексту кілька поколінь дослідників черпали відомості про ранні етапи взаємодії української народної мови зі старослов'янською. Також неможливо уявити розвиток текстології художніх творів без автентичних рукописів класиків літератури. Та й історичне картографування не досягло б сучасних висот, якби загубилися в роки війни картографічні зібрання, серед яких — рідкісні екземпляри давніх карт, що відображають територію України. Не буде перебільшеним твердження, що сучасний рівень розвитку гуманітарних досліджень з україністики здебільшого забезпечений фондами бібліотечних зібрань і колекцій, які вдалося вивезти і зберегти в непростих умовах евакуації²³.

Наведена інформація про діяльність учених АН була б неповною, якщо не врахувати тієї обставини, що йдеться про невеликі колективи виконавців. Так, на 05.09.1942 р. штатних одиниць (включно з допоміжним персоналом, співробітниками фондів) було: в Інституті історії та археології — 19, мови

²² Докладніше див: *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 1941–1964. — К., 2003. — С. 10–17.

²³ Зазначимо, що пам'ятки писемності, рукописи не тільки ретельно охороняли, реставрували (див.: Акт перевірки стану рукописів класиків української літератури у відділі рукописів Інституту мови і літератури АН УРСР від 04.09.1942 р., Уфа (Історія Національної академії наук України. 1941–1945. — К., 2007. — Ч. 1. — С. 162–163), а й досліджували.

та літератури — 35, мистецтва і народної творчості — 19²⁴. Водночас вражають обсяг і різноманітність досліджень українських учених в евакуації, що досі залишаються і показовими, і повчальними. Але наукова робота не поглинала всього часу: багато вчених викладали в педагогічному інституті, очолювали кафедри та готували наукові кадри; чимало часу забирали публічні лекції, виступи, виїзди на фронт... Висока організованість і раціональність усієї діяльності АН і через десятиліття викликає захоплення!

В Україні добре розуміють, що своїми успіхами сучасна українська наука багато в чому зобов'язана збереженням, не перерваним науковим традиціям, а також науковим кадрам, які вистояли в роки випробувань. Для цього в Уфі необхідно було докласти неймовірних зусиль, щоб організувати умови для роботи та фізичного виживання вчених; особливо складно було створити в найкоротші терміни випробувальні майданчики для експериментальної перевірки різних інновацій у галузі техніки, біології, хімії, медицини.

Таким чином, евакуація в історії інститутів гуманітарного профілю АН УРСР виявилася плідною в творчому плані; це був період розвитку, оскільки було продовжено розпочаті раніше і закладено нові дослідницькі програми; розширено тематику, яка охопила і башкирські мовні, історико-культурні реалії, що стало основою для порівняльних і типологічних наукових студій; збережено кадровий потенціал і налагоджено міжособистісні продуктивні зв'язки, які розвивалися в наступні десятиліття. Такий висхідний розвиток української науки в умовах евакуації був забезпечений узгодженими зусиллями Президії АН УРСР і керівництва Республіки Башкортостан.

²⁴ Там само. — С. 164–165.